

Izabela Zlot

"Spuścizna Rzeczypospolitej Obojga Narodów" : polskie, litewskie i białoruskie dziedzictwo pozostałe po rodzinie Pusłowskich

Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media nr 1 (24), 79-104

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Izabela Zlot

Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
e-mail: izabela.zlot@doctoral.uj.edu.pl

„Spuścizna Rzeczypospolitej Obojga Narodów” Polskie, litewskie i białoruskie dziedzictwo pozostałe po rodzinie Pusłowskich

Abstrakt: Celem pracy jest przedstawienie i porównanie wybranych dokumentów oraz archiwów rękopiśmiennych tworzących spuściznę pozostawioną przez szlachecką rodzinę Pusłowskich, zamieszkałą na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego, w czasach unii połączonego z Królestwem Polskim w Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Rodzina ta posiadała majątki na terenie dzisiejszej Litwy i Białorusi od XVI w., a od XVIII w. na terenach polskich będących pod zaborem austriackim i rosyjskim. Uwzględniając założenia bibliotekarstwa międzynarodowego w badaniach porównawczych, wskazano spuściznę rękopiśmienną po rodzinie Pusłowskich w Polsce i za granicą. Polską spuściznę zaprezentowano na podstawie badań inwentarza i wybranych rękopisów z archiwum rodziny znajdującego się w Bibliotece Jagiellońskiej, a także poprzez analizę informacji o zdigitalizowanych rozproszonych obiektach w polskich bibliotekach cyfrowych. W przypadku spuścizny pozostającej za granicą ograniczono się do analizy katalogów elektronicznych bibliotek białoruskich i litewskich oraz obiektów cyfrowych z zagranicznych bibliotek cyfrowych. Dodatkowo zwrócono uwagę na spuściznę w szerszym ujęciu, biorąc pod uwagę majątek stały i ruchomy. We wnioskach zestawiono instytucje będące w posiadaniu spuścizny Pusłowskich. Wyszczególniono zagraniczne źródła informacji, które mogą zawierać dokumenty stanowiące dziedzictwo narodowe Polski, w tym bazę *E-paveldas*. Dzięki temu możliwe było nakreślenie stanu spuścizny w Polsce i za granicą, przedstawienie zjawiska rozproszenia spuścizny oraz wyznaczenie kolejnego etapu badań międzynarodowych nad wspólnym dziedzictwem.

Słowa kluczowe: Archiwum Pusłowskich. Biblioteka Jagiellońska. Rękopisy. Spuścizna szlachecka. Szlachta litewska. Wielkie Księstwo Litewskie

Wstęp

„Spuścizna Rzeczypospolitej Obojga Narodów” to symboliczny tytuł, który ma na celu zwrócenie uwagi na wpływ unii Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego na dziedzictwo materialne szlacheckich rodzin litewskich i polskich. Połączenie obu krajów w Rzeczypospolitą Obojga Narodów w latach 1569–1795 wpłynęło nie tylko na ustrój państwa, ale także na życie codzienne mieszkańców ziem litewskich, a w konsekwencji na kształt spuścizn rodowych. Przykładowo powstała w tych czasach dokumentacja była spisywana w języku polskim, ruskim lub łacinką białoruską, czyli alfabetem łacińskim stosowanym do zapisu języka białoruskiego.

Pusłowscy jako przedstawiciele średniozamożnej szlachty litewskiej początkowo zamieszkiwali wschodnie tereny Rzeczypospolitej i posiadali majątki głównie w powiecie słonimskim w województwie nowogródzkim. Dopiero od XVIII w. zaczęli nabywać dobra na obecnych ziemiach polskich pod zaborem austriackim i rosyjskim. Byli właścicielami majątków ziemskich na terenach dzisiejszej Białorusi i Litwy aż do końca II wojny światowej, a w Polsce do 1953 r. (Rostworowska, 1998, s. 111). Pozostawiona po nich spuścizna obecnie znajduje się przede wszystkim na terenach Białorusi, Litwy i Polski. Symbolicznie można ją nazwać jedną z wielu „spuścizn Rzeczypospolitej Obojga Narodów”, stanowi zatem dziedzictwo pozostałe po rodach litewsko-polskich.

W artykule skoncentrowano się głównie na rękopiśmiennej spuściznie archiwalnej rodziny Pusłowskich. Według *Słownika języka polskiego* spuścizna to coś, „co zostaje w spadku po kimś” (*Spuścizna*). W tym potocznym ujęciu spuściznę pozostałą po Pusłowskich tworzyłyby wszelkie dobra i przedmioty, w tym majątek stały (pałace, fabryki, oficyny, kamienice, fundowane kościoły i kaplice), a także dzieła sztuki i przedmioty codziennego użytku (naczynia, meble itd.). W archiwistyce spuścizna to zbiór materiałów, który posiada naukową wartość, powstaje w toku życia właściciela spuścizny i jest związany z jego działalnością (Kolankowski, 1972, s. 72). Spuścizna archiwalna jest odbiciem życia właściciela, jego pracy i zainteresowań. W jej skład wchodzi różnorodna dokumentacja aktowa i osobista, głównie korespondencja, a także zdjęcia. W przypadku rodziny Pusłowskich mamy do czynienia ze spuścizną rękopiśmienną i można ją uznać za archiwum podworskie oraz rodowe. W archiwach podworskich przeważa dokumentacja finansowo-majątkowa odnosząca się do dóbr danego rodu. Znajdują się tam także dokumenty związane z życiem i działalnością członków rodziny, przekazywane z pokolenia na pokolenie (*Archiwum*

podworskie 1974, s. 20). Spuścizna archiwalna jest zatem dokumentacyjną, przeważnie rękopiśmienną częścią szeroko rozumianej spuścizny rodziny.

Procesy aktotwórcze i archiwizacyjne – krótka historia rodziny Pusłowskich

Podczas badania archiwów oraz spuścizn rodowych, w celu ustalenia zakresu i zasięgu analizowanego materiału rękopiśmiennego należy przedstawić procesy archiwotwórcze. Składają się na nie procesy aktotwórcze (tworzenia dokumentacji) oraz archiwizacji (tworzenia zbioru dokumentów archiwalnych, spuścizny). W przypadku spuścizn rodzinnych te procesy to historia danej rodziny oraz działalność jej członków, która wpływa na wygląd i tematykę dokumentacji rękopiśmiennej (Robótka, 2002, s. 77–78). Z tego względu przed przystąpieniem do analizy spuścizny pozostawionej po Pusłowskich warto nakreślić historię jej członków oraz ich dokonania.

Legendarnym protoplastą rodu był rycerz Mongund, który miał osiąść na terenach Litwy na przełomie XI i XII w. Najstarszym przedstawicielem rodu, o którym można znaleźć informacje w źródłach rękopiśmiennych, był Jakub Pusłowski. Urodzony około 1580 r., pełnił funkcję owiesnego, czyli urzędnika stajennego dostarczającego paszę dla koni, na dworze króla Władysława IV Wazy. W 1611 r. brał udział w wyprawie na Moskwę, a pod dowództwem hetmana Jana Karola Chodkiewicza w oblężeniu Smoleńska. Służył także u kasztelana Hieronima Chodkiewicza, zaś po jego śmierci w 1617 r. był dworzaninem Pawła Sapiehy. Za zasługi wojenne otrzymał starostwo okszałyńskie, a po ślubie z Barbarą z Syruciców – część majątku Pieski niedaleko Słonimia (Pusłowski, Pietrzyk, 2002, s. 119–120).

Po śmierci Jakuba jego synowie w latach 1649–1671 walczyli o dobra rodowe w sądach Wielkiego Księstwa Litewskiego z Janem Świdłą, drugim mężem Barbary z Syruciców. Ostatecznie całość dóbr po ojcu odziedziczył najmłodszy syn, Kazimierz Michał. Od tej pory Pieski stały się gniazdem rodowym Pusłowskich. Sam Kazimierz Michał za młodu służył w wojsku, doczekał się godności pułkownika husarskiego, a następnie podstolego rzeczyckiego (Pusłowski, Pietrzyk, 2002, s. 119–120). Kolejni członkowie rodziny – syn Józef Dominik oraz wnuk Franciszek – odziedziczyli ten urząd, który miał w tamtych czasach charakter tytułarny (rys. 1). Rodzina pozostawała w Wielkim Księstwie Litewskim, a dokumenty z tego okresu pochodzą głównie z Piesek,

Słonimia, Wilna, Grodna oraz Pińska (*Archiwum Pusłowskich*, przyb. 231/99-246/99).

Rys. 1. Potomkowie Jakuba Pusłowskiego i Barbary z Syruciów

Źródło: Opracowanie na podstawie materiałów źródłowych, m.in.: BJ AP Przyb. 231/99. „Wywód rodziny urodzonych Pusłowskich” z lat 1813–1817 do Grodzieńskiej Szlacheckiej Wywodowej Deputacji, oraz BJ AP Przyb. 571/99. Tablice genealogiczne Pusłowskich. XIX/XX w.

Znaczącym członkiem rodziny był Wojciech Pusłowski, syn Franciszka i Salomei z Grabowskich. Dzięki niemu rodzina, wywodząca się ze średniej szlachty, zgromadziła znaczny majątek. Wojciech odziedziczył po swoim ojcu tytuł szlachecki i majątek Pieski, a pozostawił po sobie majątki ziemskie i zakłady przemysłowe w sześciu powiatach i trzech guberniach, na terenach których mieszkało około 40 000 osób. Był zaangażowany w działalność poselską, filantropijną i kolekcjonerską, a ponadto w rozwój przemysłu. Jako reprezentant powiatu słonimskiego był deputatem na Trybunale Litewskim, posłem drugiej kadencji Sejmu Czteroletniego i marszałkiem powiatu po rozbiorach (w latach 1797–1816). W czasie inwazji Napoleona na Rosję uczestniczył w organizowaniu dostaw dla armii rosyjskiej, a następnie zajmował się wyrównaniem strat z powodu rekwizycji i dostaw wojennych, za co otrzymał Order Świętej Anny I klasy (Rostworowski E., 1986a, s. 400–401; Rostworowski E., 1986b, s. 423–425; Trynkowski, 1834, s. 13). Swoją pozycję wzmocnił około 1799 r. małżeństwem z Józefą z Druckich-Lubeckich, córką Franciszka i Genowefy z Olizarów, siostrą przyszłego ministra skarbu Królestwa Polskiego, Franciszka Ksawerego¹. Żona, Józefa, i szwagierka, Teresa Scypionowa, pomagały

¹ Pusłowsy i Druccy-Lubeccy stworzyli swego rodzaju klan, w skład którego wchodził: Wojciech, jego żona, Józefa, szwagierka, Teresa Scypionowa, i szwagier,

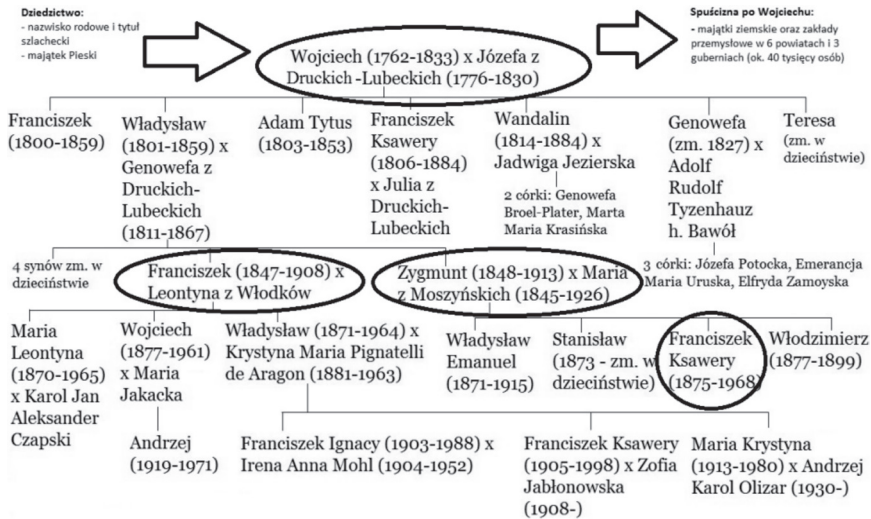
Wojciechowi w prowadzeniu finansów, a on sam zajmował się szeroką działalnością gospodarczą, przez co uważano, iż ma „spekulacyjną głowę” (Rostworowski E., 1986b, s. 424).

Wojciech Pusłowski rozpoczął od dzierżawy ziem i ich uprawy, a z czasem zaczął nabywać nowe dobra, często kupowane za bezcen lub zaniżoną cenę z powodu zadłużenia właścicieli w okresie zaborów. W swoich majątkach zakładał fabryki i budował drogi, dlatego uważany był za pioniera przemysłowienia Litwy. Z większych zakładów można wymienić papiernię w Kuczkuryszkach niedaleko Wilna, manufakturę sukienniczą w Chomsku, wytwórnię terpentyny w Michalinie, hamernie i kotłarnie w Syrwidziu oraz osadę fabryczną Albertyn z fabrykami sukienniczymi. Założył też hodowlę rasowych owiec – merynosów. Swój majątek zdobył m.in. dzięki podradom, czyli kontraktom rządowym. Na mocy kontraktów prowadził prace budowlane obejmujące rekonstrukcję Uniwersytetu Wileńskiego (Rostworowski E., 1986b, s. 425–426; Trynkowski, 1834, s. 54–56).

Ufundował wiele kaplic i kościołów, jako filantrop przeznaczał fundusze na naukę dla dzieci z ubogiej szlachty, działał w Wileńskim Towarzystwie Dobroczynności. Dzięki zgromadzonemu majątkowi jako pierwszy członek rodziny Pusłowskich zaczął kolekcjonować dzieła sztuki, głównie obrazy włoskich malarzy (Rostworowski E., 1986b, s. 426).

Wojciech i Józefa mieli siedmioro dzieci (rys. 2). Franciszek był szambelanem na dworze rosyjskim, Adam Tytus brał udział w powstaniu styczniowym, Franciszek Ksawery był prezesem Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności, zaś Wandalin był nazywany Panem na Kossowie Poleskim. Jednakże znaczącą część dóbr po Wojciechu, w tym fabryki i gniazdo rodowe Pieski, przejął drugi syn Władysław (Rostworowski E., 1986a, s. 401). On także nabył od Radziwiłłów w 1849 r. majątek Czarkowy, a także posiadłość Margaux z winnicami we Francji. Zmarł w 1859 r., lecz podział spadku odłożono, gdyż jego synowie byli niepełnoletni. Jego żona, Genowefa z Druckich-Lubeckich, razem z synami Franciszkiem i Zygmuntem przebywała prawie 10 lat za granicą, głównie w Paryżu i Rzymie (Oettingen, 2008, s. 272–273).

Franciszek Ksawery. Przyszły minister skarbu uznawał Wojciecha za mistrza; podobno jemu i siostrze zawdzięczał dalszą karierę (Rostworowski E., 1986b, s. 423).

Rys. 2. Potomkowie Wojciecha i Józefy z Druckich-Lubeckich

Źródło: Opracowanie na podstawie materiałów źródłowych, m.in.: BJ AP Przyb. 231/99. „Wywód rodziny urodzonych Pusłowskich” z lat 1813–1817 do Grodzieńskiej Szlacheckiej Wywodowej Deputacji, oraz BJ AP Przyb. 571/99. Tablice genealogiczne Pusłowskich. XIX/XX w.

Synowie Władysława wrócili na ziemię polskie przed 1870 r., kiedy dokonano podziału spadku. Franciszkowi przypadły dobra rodowe na Litwie, w tym Pieski, oraz osada fabryczna Albertyn, zaś Zygmuntowi dobra Tauroginie, Syrwidzie, Chomsk i folwark Kuczkuryszki na Litwie, a także dobra czarkowskie nabyte przez ojca. Od tego podziału na schedę albertyńską i czarkowską można mówić o dwóch liniach rodu o tych nazwach (Oettingen, 2008, s. 274–275). Podział uwarunkowany był kilkoma czynnikami. Franciszek odziedziczył po dziadku i ojcu umiejętność zarządzania fabrykami i gospodarstwami, zaś Zygmunt słynął z niepraktyczności, pozostając w kręgu zainteresowań literaturą, historią, genealogią i sztuką. Na taki podział dóbr wpłynął również ślub Zygmunta z Marią z Moszyńskich, który odbył się 12 listopada 1870 r. Maria była córką Piotra Moszyńskiego i Anny z Malinowskich, właścicieli w pałacyku przy ulicy Lubicz w Krakowie. Majątek Czarkowy był położony najbliżej Krakowa (Frontczak, Piechnik, 2014, s. 13–16). Znajdujący się tam pałac – w II połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. własność arian – odbudowano w latach 1871–1873 i tak Czarkowy stały się drugim gniazdem rodowym Pusłowskich. Zygmunt zakupił także willę w Krakowie przy ulicy Kolejowej 10 (obecnie Westerplatte 10), którą Tadeusz Stryjeński przebudował na wzór pałacu w stylu renesansowej willi genueńskiej. Dom miał spełniać dodatkowe

funkcje muzealno-wystawowe, dlatego przystosowano go do prezentacji oraz przechowywania muzealiów, dzieł sztuki i biblioteki (Oettingen, 2008, s. 278–279; Rostworowski E., 1986a, s. 403–404).

W obu posiadłościach – Czarkowach i domu w Krakowie – Zygmunt oddawał się pasji kolekcjonerskiej. Zbierał zarówno dzieła sztuki, makaty, księgozbiory, w tym średniowieczne rękopisy, inkunabuły, jak i przedmioty codziennego użytku z herbami rodowymi i inicjałami, przykładowo fajanse lub elementy zastawy stołowej zakupionej w Karlsbadzie (Frontczak, 2009; Frontczak, Piechnik, 2014). Wspierał artystów i był bibliofilem. U Jana Matejki zamówił obrazy żony Marii i jej siostry, Zofii z Moszyńskich Cieleckiej (1871), oraz teścia, Piotra Moszyńskiego (1874) (Świątek, 2006/2007, s. 122–124). Był mecenasem Jacka Malczewskiego. W 1870 r. ufundował stypendia dla uczniów Matejki – Józefa Mehoffera i Stanisława Wyspiańskiego. W 1901 r. opłacił studia muzyczne siostrzeńca żony, Karola Huberta Rostworowskiego, syna Joachima i Heleny z Moszyńskich.

Pałac w Czarkowach był nie tylko gniazdem rodowym linii czarkowskiej rodu, ale także miejscem spotkań inteligencji i artystów z Krakowa. Poza wymienionymi malarzami Pusłowskich odwiedzali tu Ludwik Puszet, Olga Boznańska, Witold Kozłowski (Oettingen, 2008, s. 277, 281; Rostworowski E., 1986c, s. 428). Mimo licznych kontaktów z ówczesnym środowiskiem artystycznym w spuściznie rękopiśmiennej zachowało się niewspółmiernie mało korespondencji ze stałymi gośćmi pałacu w Czarkowach (*Archiwum Pusłowskich; Inwentarz*, 1999, s. 1–2).

Zygmunt interesował się genealogią swojego rodu, a także historią rodów szlacheckich i arystokratycznych. Jego życie i zainteresowania odbijają się w jego spuściznie. Jako pierwszy członek rodziny zaczął systematycznie gromadzić materiały archiwalne związane z Pusłowskimi oraz poszukiwać dokumentów i odpisów w archiwach grodzkich. Zlecał poszukiwania archiwistom, którzy mieli sprawdzać wybrane archiwa. Znalezienie informacji nagradzał dodatkową premią. Dzięki temu udało mu się zgromadzić pokaźną liczbę dokumentów rodzinnych przydatnych do badań genealogicznych (*Archiwum Pusłowskich*, przyb. 231/99-390/99).

Po Zygmuncie majątek miał przejąć najmłodszy syn Włodzimierz, zwany Mirem, jednak w 1899 r. popełnił samobójstwo w czasie służby w garnizonie staszowskim. Kolejny syn, Władysław Emanuel, zwany Nelem, poległ na froncie I wojny światowej (Rostworowska, 1998, s. 32, 62). Dziedzicem linii czarkowskiej został trzeci syn, Franciszek Ksawery, zwany Sawą. W czasie I wojny światowej, we wrześniu 1914 r., po akcji legionistów w Szczytnikach koło Czarków pałac Pusłowskich

spalili Rosjanie, zaś Ksawery został internowany w Moskwie. Powrócił do Polski w 1918 r. Wstąpił do 8. Pułku Ułanów, w którym został adiutantem gen. Emila Gołogórskiego. W 1919 r. na konferencji pokojowej w Paryżu był tłumaczem premiera Ignacego Jana Paderewskiego. W latach 1920–1921 był szefem misji specjalnej na Śląsku Cieszyńskim. W czasach prezydentury Stanisława Wojciechowskiego działał jako szef Kancelarii Wojskowej, lecz po krytyce oddziałów Piłsudskiego, jaką zawarł w *Liście do Legionistów* opublikowanym w „Głosie Narodów”, został karnie zwolniony w listopadzie 1923 r. (Oettingen, 2005, s. 105–110, 118; Rostworowska, 1998, s. 72–77).

Od 1924 r. działał jako nieoficjalny szef protokołu kolejnych prezydentów. W czasie wizyt zagranicznych gości podejmował w swoim pałacu w Krakowie m.in. byłego prezydenta USA Herberta Hoovera, marszałka Francji Philippe’a Pétaina, generała Francuskich Sił Zbrojnych, Maurice’a Gamelina, maharadzów Kapurtala i Dharanpuru, królową Holandii Juliannę z mężem, króla Rumunii Karola II.

13 lutego 1926 r. zmarła matka Ksawerego, Maria z Moszyńskich (Rostworowski M., 1986, s. 419). W czasie II wojny światowej chronił dobra, które pozostały w krakowskiej posiadłości. Po wojnie majątek Czarkowy skonfiskowano, a Ksawery pozostał bez ziemi, czyli także bez źródła utrzymania. Został lektorem języków obcych na kilku krakowskich uczelniach, w tym na Politechnice Krakowskiej i Uniwersytecie Jagiellońskim. Prowadził także seminaria o Szekspirze, był tłumaczem przysięgłym języka francuskiego, niemieckiego, angielskiego, rosyjskiego i łacińskiego. Działał w wielu organizacjach kulturalnych i sportowych, np. w Towarzystwie Sztuk Pięknych w Krakowie (Rostworowski E., 1986a, s. 106–108; Rostworowski M., 1986, s. 420–421).

W 1953 r. przekazał krakowski pałac, bibliotekę oraz sto dzieł sztuki na rzecz Uniwersytetu Jagiellońskiego w zamian za dożywotnie zatrudnienie jako „pomocnicza siła naukowa” oraz za pokój z kuchnią w pałacu do dyspozycji. Zmarł po ciężkiej chorobie w 1968 r. Resztę spuścizny z wieloma dziełami sztuki przejął Uniwersytet Jagielloński (Rostworowska M., 1998, s. 123; Rostworowski M., 1986, s. 421). Przekazano ją do Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. W latach dziewięćdziesiątych XX w. wydzielono spuściznę archiwalną i jako spuściznę rodową przekazano do Biblioteki Jagiellońskiej. Po opracowaniu materiałów archiwalnych inwentarz został udostępniony w 1999 r. (*Inwentarz 1999*).

Warto wspomnieć Pusłowskich z linii albertyńskiej, zamieszkujących tereny dzisiejszej Białorusi i Litwy. Utrzymywali oni stały kontakt z Zygmuntem, Marią oraz ich synami; zachowały się ich wspólne

listy w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. W czasie II wojny światowej wyemigrowali, a po jej zakończeniu pozostali w Anglii, Hiszpanii i Stanach Zjednoczonych. Ich dobra zostały upaństwowione, a spuścizna rozproszona (Szkłarska-Lohmannowa, 1986, s. 423).

Krótkie streszczenie historii rodziny z dwoma drzewami genealogicznymi dowodzi tego, że zakres działalności przedstawicieli rodu Pusłowskich był bardzo szeroki. Podczas badania spuścizny rodowej poznanie historii rodziny jest niezbędne dla rozróżnienia tworzących tę spuściznę procesów aktotwórczych. Historia rodzinna nakreśla ramy terytorialne, wyznacza domy rodzinne, dwory, miejsca pracy, cele podróży i odwiedzin. Ponadto pozwala zorientować się w działalności podejmowanej przez członków rodziny, co rzutuje na charakter i typ dokumentacji. Przykładowo w Archiwum Pusłowskich dokumenty aktowe i osobiste powstawały na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego – w Pieskach, Słonimiu, Albertynie, Grodnie, Kossowie Poleskim, Wilnie, Pińsku oraz innych majątkach – ale także we Francji, Karlsbadzie, Krakowie, Czarkowach i Warszawie. Wśród procesów aktotwórczych, czyli działalności podejmowanej przez Pusłowskich, można wymienić: służbę wojskową, działalność gospodarczą związaną z majątkiem, działalność poselską, filantropijną, twórczość literacką, zainteresowania (genealogia, numizmatyka, historia), mecenat, kolekcjonerstwo dzieł sztuki, bibliofilstwo oraz działalność dyplomatyczną. Różnorodne miejsca i czas spisywania dokumentów, a także przyczyny ich tworzenia wywarły wpływ na zróżnicowany charakter dokumentacji.

Spuścizna archiwalna Pusłowskich w Polsce

Dzięki temu, że Zygmunt Pusłowski gromadził materiały rękopiśmienne dotyczące rodziny i genealogii szlacheckich, pokaźna spuścizna archiwalna znajduje się w Polsce, w Bibliotece Jagiellońskiej (BJ), w Oddziale Rękopisów. Spuścizna rodu tworzy oddzielne Archiwum Pusłowskich (AP). Opracowanie zakończono w 1999 r., dlatego numery rękopisów akcesyjnych, zwanych w BJ przybytkami, łamane są przez 99, od przybytku 231/99 do 1271/99, co łącznie daje 1040 pozycji. Inwentarz został podzielony na 13 działów:

- I. *Dokumenty z XVI–XIX w. zebrane przez Zygmunta Pusłowskiego:*
 1. *Dokumenty rodzinne;*
 2. *Dokumenty dotyczące rodzin spokrewnionych z Pusłowskimi;*
 3. *Dokumenty różne XVI–pocz. XIX w. i korespondencja do końca XVIII w.;*

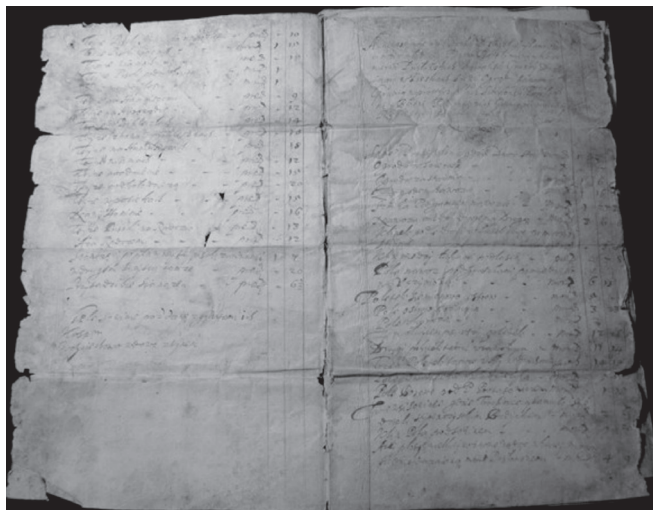
4. *Wypisy i dokumenty z kopiami rękopiśmiennymi lub maszynowymi (XIX–XX w.);*
5. *Fragmenty archiwów rodzin obcych.*
- II. *Papiery majątkowe rodziny Pusłowskich.*
- III. *Papiery i korespondencja rodziców Zygmunta Pusłowskiego i krewnych z ich pokolenia.*
- IV. *Spuścizna rękopiśmienna Zygmunta Pusłowskiego:*
 1. *Papiery rodzinne i osobiste Zygmunta Pusłowskiego;*
 2. *Zbiory i prace genealogiczne Zygmunta Pusłowskiego;*
 3. *Korespondencja Zygmunta Pusłowskiego.*
- V. *Spuścizna rękopiśmienna Marii z Moszyńskich Pusłowskiej.*
- VI. *Spuścizna rękopiśmienna Władysława Emanuela Pusłowskiego.*
- VII. *Spuścizna rękopiśmienna Włodzimierza Pusłowskiego.*
- VIII. *Spuścizna rękopiśmienna Franciszka Ksawerego Pusłowskiego:*
 1. *Papiery Fr. Ksawerego Pusłowskiego;*
 2. *Korespondencja Fr. Ksawerego Pusłowskiego:*
 - *Listy wpływające,*
 - *Druki,*
 - *Zaproszenia ślubne,*
 - *Nekrologi.*
 3. *Bruliony listów.*
- IX. *Fragmenty spuścizn rodzin spokrewnionych z Pusłowskimi:*
 1. *Papiery Karola Huberta Rostworowskiego;*
 2. *Papiery Rostworowskich;*
 3. *Papiery Moszyńskich;*
 4. *Papiery Druckich-Lubeckich;*
 5. *Papiery Zamoyskich.*
- X. *Dokumenty Andrzeja Pusłowskiego.*
- XI. *Fotografie ze zbiorów Pusłowskich.*
- XII. *Różni nadawcy do różnych adresatów z korespondencji Pusłowskich.*
- XIII. *Archiwum Pusłowskich – Materiały obce (Inwentarz 1999, s. 1–2).*

Analiza inwentarza wykazała, że największą część spuścizny stanowi spuścizna rękopiśmienna Zygmunta (305 jednostek) i jego syna Franciszka Ksawerego (194 jednostki). Pod względem formalnym, czyli typów dokumentów, najwięcej jest korespondencji (264 jednostki) oraz tablic genealogicznych i herbarzy (223 jednostki). Najmniejszą część Archiwum stanowi spuścizna Włodzimierza (3 jednostki) oraz dokumenty Andrzeja Pusłowskiego, kuzyna Nela, Sawy i Mira (1 jednostka). Ta spuścizna archiwalna znajduje się w Magazynie Rękopisów, jednakże

jego częścią składową są też fotografie ze zbiorów Pusłowskich, które pogrupowano w 13 jednostkach (*Inwentarz 1999*).

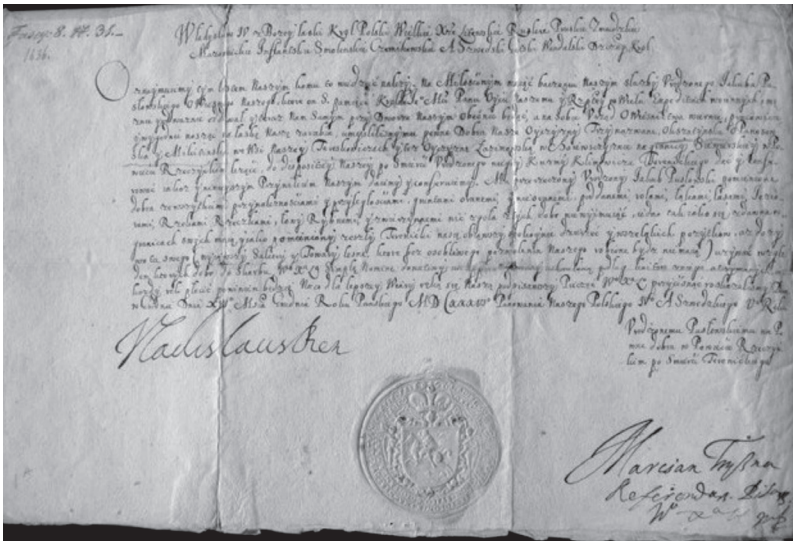
Mimo to sam podział Archiwum na części i jednostki nie przekłada się na rzeczywistą wartość i ilość dokumentacji. Zdarza się, że w jednej jednostce jest kilkanaście do kilkudziesięciu dokumentów albo tylko zeszyt lub inwentarz, którego strony nie są nawet w połowie zapisane. Dlatego warto byłoby poddać badaniom poszczególne jednostki. Ich różnorodny charakter oraz czas i miejsce powstania powodują, że archiwalia mogą być przydatne do wielu badań, np. bibliologicznych, historycznych, genealogicznych, literaturoznawczych.

Same jednostki są podzielone według właścicieli spuścizny i zawierają dokumenty rękopiśmienne różnego typu. Przykładowo w przybytku 235/99 *Akta spraw o dobra Pieski między Jackiem, Michałem Kazimierzem i Bartłomiejem Pusłowskimi a Janem Świdłą z lat 1649–1671* są 63 dokumenty aktowe, głównie protestacje, apelacje oraz listy do urzędów i zeznania, ponadto rejestry podziałów gruntów (fot. 1). Niektóre dokumenty to oryginały, część to ekstrakty, czyli odpisy z ksiąg grodzkich lub ziemskich. Pochodzą głównie z Piesek, Słonimia i Wilna. Jednostka 235/99 znajduje się w pierwszej części spuścizny: *Dokumentach rodzinnych z XVI–XIX w. zebranych przez Zygmunta Pusłowskiego (Archiwum Pusłowskich)*.

Fot. 1. BJ AP Przyb. 234/99. Rejestr podziału gruntów i budynków w majątności Pieski między Janem i Barbarą Świdłami a Jackiem Pusłowskim i braćmi Bartłomiejem i Kazimierzem 1652 r. (dokument w złym stanie, część tekstu rozmazana)
Źródło: (*Archiwum Pusłowskich*).

Pierwszą część spuścizny stanowią dokumenty związane z Jakubem Pusłowskim, jego synami, wnukami oraz rodzinami spokrewnionymi: Harasimowiczami, Syruciami i Kijanowiczami. Można tam też znaleźć dokumentację dotyczącą zastawu dóbr od Pawła Sapiehy przez Jakuba i Barbarę z Syruciów oraz prawa wieczyste i nadania ziemskie, w tym nadanie starostwa okszatyńskiego Jakubowi Pusłowskiemu przez Władysława IV Wazę (fot. 2). W tej części, w przybytkach 326/99–333/99, znajdują się także testamenty, inwentarze dóbr, rejestry posagowe oraz dokumentacja dotycząca szlachty litewskiej (*Archiwum Pusłowskich*).

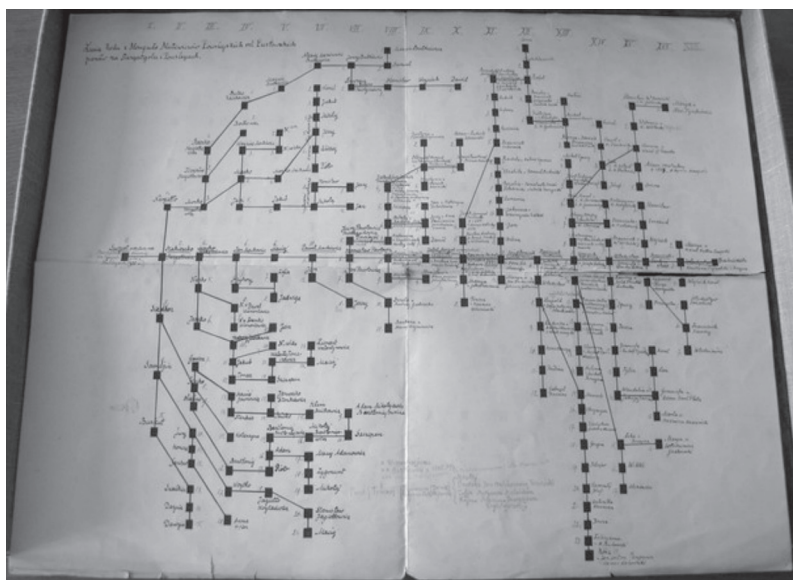

Fot. 2. BJ AP Przyb. 232/99. Przywilej króla Władysława na starostwo okszatyńskie Jakubowi Pusłowskiemu z pieczęcią z 1636 r.

Źródło: (*Archiwum Pusłowskich*).

Innym przykładem pokaźnej jednostki jest przybytek 603/99 *Notatki i tablice genealogiczne rodzin polskich: A–G*. Znajduje się w nim 89 tablic i drzew genealogicznych. Materiały genealogiczne występują także w formie prostych notatek Zygmunta, podobnych do fiszek, lub spisanych przez niego genealogii w części jego spuścizny: *Zbiory i prace genealogiczne Zygmunta Pusłowskiego*. Zygmunt sporządzał nieraz kilka drzew genealogicznych jednego rodu, które poprawiał, a następnie przepisywał na czysto, czasem w specjalnie zakupionej formie drzewa genealogicznego. Dużo uwagi poświęcił historii własnej rodziny, czego owoce można znaleźć w przybytku 571/99 *Tablice genealogiczne*

Pusłowskich XIX/XX w. Tam też znajduje się sporządzone przez niego drzewo, w którym wywodzi on początki rodziny od Suryata, pana na Suryatgolu i Pouslejach w XIV w., protoplasty linii z Mongunda Mutewiczów Pouslejskich vel Pusłowskich (fot. 3). Potwierdzenie bądź odrzucenie wywodu genealogicznego Zygmunta pozwoliłoby ustalić, ile rzeczywiście było pokoleń rodziny: 17, licząc od Suryata, czy 9, licząc od Jakuba (*Archiwum Pusłowskich*).

Fot. 3. BJ AP Przyb. 571/99. Drzewo genealogiczne Pusłowskich – linia rodu z Mongunda Mutewiczów Pouslejskich vel Pusłowskich

Źródło: (*Archiwum Pusłowskich*).

Niektóre jednostki nie zawierają jednak tak dużo materiałów i mają bardziej osobisty charakter. Są to np. notatki osobiste, zeszyty szkolne, rękopisy dzieł literackich, głównie dziewiętnastowieczne. Część notesów ozdobiona jest herbem rodzowym Pusłowskich – Szeliga odmienny, czasem łamanym przez Moszyńskich herbu Nałęcz. Zamiast herbów właściciele wykorzystywali też monogramy zdobione koroną hrabiowską (fot. 4). Zeszyty pochodzą ze studiów matematycznych Władysława Emanuela bądź prawniczych Ksawerego (*Archiwum Pusłowskich*, przyb. 878/99, 1045/99) lub zawierają dzieła literackie, przykładowo autobiograficzną powieść Marii z Moszyńskich, pt. *Marta Korwin* (*Archiwum Pusłowskich*, przyb. 876/99).

Fot. 4. BJ AP Przyb. 878/99. Album Marii z Moszyńskich Pusłowskiej z lat 1868–1923 z wierszami Marii i Ksawerego Pusłowskich oraz innych autorów

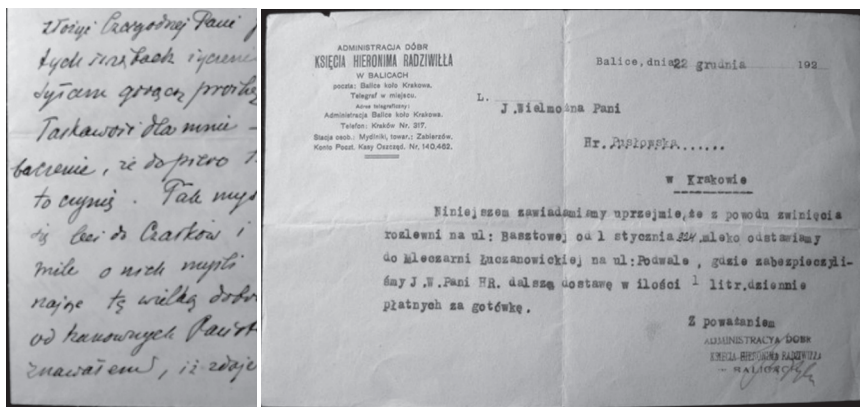
Źródło: (*Archiwum Pusłowskich*).

Na Archiwum Pusłowskich w dużej mierze składa się korespondencja. Ma ona charakter osobisty i urzędowy. Jest adresowana głównie do członków rodziny z linii czarkowskiej: Zygmunta, Marii z Moszyńskich, Władysława Emanuela, Ksawerego i Włodzimierza. Listy uporządkowane są alfabetycznie według nazwisk odbiorców. Zawierają autografy artystów, takich jak: Jan Matejko, Jacek Malczewski, Olga Boznańska, Józef Mehoffer, Karol Hubert Rostworowski. Jak wspomniano, listów tych wydaje się niewspółmiernie mało. W Archiwum znajduje się też spora korespondencja rodziców Zygmunta Pusłowskiego, Władysława i Genowefy z Druckich-Lubeckich, oraz wuja, Franciszka Ksawerego i jego żony, Julii z Druckich-Lubeckich (łącznie 24 jednostki) (*Inwentarz 1999*). Wśród listów Julii z Druckich-Lubeckich znalazła się jej korespondencja z Cyprianem Kamilem Norwidem (Dambek, Lijewska, 1999/2000, s. 112, 117–139).

Kilka jednostek z korespondencją jest także w częściach: *Fragmety spuścizn rodzin spokrewnionych z Pusłowskimi* (Rostworowscy, Moszyńscy, Drucy-Lubeccy, Zamoyscy), *Różni nadawcy do różnych adresatów z korespondencji Pusłowskich* oraz *Materiały obce*, które zawierają dokumenty nieprzyporządkowane do żadnej z wcześniejszych grup ze względu na brak powiązania z właścicielami spuścizny (Kolanowski, 1972, s. 64–65). Są tam np. papiery Wiktora Kopffa² (*Archiwum Pusłowskich*, przyb. 1223–1225/99).

² Wiktor Kopff – senator Rzeczypospolitej Krakowskiej.

Wśród korespondencji można znaleźć różne rodzaje listów – zaawizowania, listy pisane na zwykłych kartach i na wizytówkach, telegramy, pocztówki z ilustracjami lub całe zapisane, życzenia świąteczne (fot. 5). Ich tematyka często odnosi się do spraw prozaicznych, przykładowo dostawy mleka (fot. 5).

Fot. 5. BJ AP Przyb. 884/99. List Bogusława Adamowicza do Marii z Moszyńskich z 1 stycznia 1909 r. oraz list z administracji dóbr księcia Hieronima Radziwiłła w sprawie dostarczania mleka

Źródło: (Archiwum Pusłowskich).

Korespondencja między Zygmuntem i Marią w czasie, gdy przebywał on w uzdrowisku w Karlsbadzie, została wykorzystana jako tło wystawy „Arystokrata u wód. Karlsbadzkie zakupy Zygmunta Pusłowskiego” (3 marca–13 kwietnia 2014 r.). Prezentowano na niej głównie zakupione przez Zygmunta serwisy szklane i porcelanowe (Frontczak, Piechnik, 2014).

Ukazanie kilku przykładów zawartości Archiwum Pusłowskich miało na celu zaznaczenie charakterystycznych cech spuścizny. Zawiera ono głównie dokumenty dziewiętnasto- i dwudziestowieczne (10 części archiwum) i dotyczy czarkowskiej linii rodu. Tylko w trzech częściach można znaleźć materiały szesnasto-, siedemnasto- i osiemnastowieczne, przy czym są to w dużej mierze odpisy z akt. Nie zmienia to jednak faktu, iż Archiwum jest źródłem unikatowych materiałów archiwalnych, stanowiących spuściznę po szlacheckiej i arystokratycznej rodzinie litewsko-polskiej.

Z całego Archiwum Pusłowskich zdigitalizowany został tylko jeden dokument rękopiśmienny. Jest to spis alfabetyczny szlachty polskiej w Galicji, zatytułowany *Szlachta*, sporządzony ręką Zygmunta

Pusłowskiego w XIX w. W Archiwum realny dokument znajduje się pod sygnaturą: przyb. 744/99, w rękopiśmiennej spuściźnie Zygmunta, w dziale *Zbiory i prace genealogiczne Zygmunta Pusłowskiego*. Ponad siedemdziesięciostronicowy dokument jest oprawny w półpłótno. Cyfrowa kopia rękopisu jest dostępna w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej (dalej: JBC) (*Jagiellońska*).

Przedstawiając spuściźnię Pusłowskich w Polsce, skupiono się na analizie inwentarza Archiwum Pusłowskich w Bibliotece Jagiellońskiej oraz wybranych rękopisów. Pojedyncze dokumenty archiwalne dotyczące tej rodziny mogą znajdować się w innych spuściźniach lub archiwach, lecz nie tworzą oddzielnego zbioru materiałów. Dotychczas nie dokonano pełnej kwerendy bibliotecznej i archiwalnej materiałów związanych z Pusłowskimi w Polsce. Szukano natomiast informacji o ich rozproszonej spuściźni w polskich bibliotekach cyfrowych.

Na stronie Federacji Bibliotek Cyfrowych znaleziono 37 obiektów cyfrowych odnoszących się do omawianej rodziny. Wśród nich jest wspomniany rękopis Zygmunta Pusłowskiego *Szlachta*, udostępniany w JBC. Wśród obiektów cyfrowych w polskich bibliotekach cyfrowych zdigitalizowano: 17 zdjęć, 5 numerów czasopisma, 3 rękopisy, 3 partytury muzyczne, 2 grafiki, 2 maszynopisy, 2 druki ulotne (apel Wojska Polskiego oraz program teatralny), 1 genealogię rodów polskich oraz 2 artykuły naukowe. Cyfrowe dokumenty tekstowe dostępne są w Polonie oraz bibliotekach cyfrowych: Jagiellońskiej, Kujawsko-Pomorskiej, Mazowieckiej, Podlaskiej, Śląskiej i Wielkopolskiej. Grafiki i zdjęcia znajdują się m.in. w Cyfrowym Muzeum Narodowym w Warszawie, Muzeum Historii Fotografii, PAUart Katalogu zbiorów artystycznych i naukowych Polskiej Akademii Umiejętności. Artykuły naukowe zamieszczone są w Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego oraz Repozytorium Cyfrowym Instytucji Naukowych. Na podstawie identyfikatora własności oryginału można określić właścicieli poszczególnych dokumentów związanych z Pusłowskimi. Są to: Biblioteka Narodowa, Książnica Cieszyńska, Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego w Krakowie, Biblioteka Instytutu Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Muzeum Narodowe w Warszawie. Większość zdigitalizowanych dokumentów należy do Biblioteki Narodowej, nawet jeśli są udostępniane w innych bibliotekach cyfrowych niż Polona (*Federacja*).

Wśród zdigitalizowanych rękopisów, poza *Szlachtą* spisaną ręką Zygmunta Pusłowskiego, w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej znaleziono

2 różne egzemplarze *Telegramu Krajowego Urzędu Gospodarczego Rządu Krajowego Księstwa Cieszyńskiego do Ksawerego Pusłowskiego w Warszawie w sprawie ceny 10 wagonów margaryny*, nadanego w Cieszynie 18 marca 1920 r. Dokument ten związany jest ze służbą Ksawerego, syna Zygmunta, oraz jego misją specjalną w czasie plebiscytu na Śląsku Cieszyńskim. Oprócz tego jeden z druków ulotnych – apel o przekazywanie książek i czasopism dla żołnierzy polskich, podpisany przez komendanta obwodu, Władysława Emanuela Pusłowskiego. Innym drukiem ulotnym jest program teatralny tragedii Stanisława Wyspiańskiego *Sędziowie*, wydany w 1915 r. prawdopodobnie w Moskwie, do którego Ksawery Pusłowski napisał prolog na otwarcie teatru. Dokument ten pochodzi z czasów, kiedy Ksawery był internowany w Moskwie po spaleniu Czarkowach (*Federacja*).

Poza rękopisami do spuścizny archiwalnej zaliczane są maszynopisy. Znalaziono 2 cyfrowe maszynopisy związane z Pusłowskimi. Jeden to wspomnienia Witolda Noskowskiego zatytułowane *Z losów rodziny polskiej: [wspomnienie o Emanuelu Władysławie Pusłowskim]*. Maszynopis powstał około 1915 r. i należy do Biblioteki Narodowej, wchodząc w skład Archiwum Moszyńskich. Drugi to notatka *Z życia prowincji*, pochodząca prawdopodobnie z 1914 r., opisująca zniszczenie pałacu w Czarkowach. Oryginał dokumentu znajduje się w Bibliotece Narodowej (*Federacja*).

Zdigitalizowane zdjęcia w większości przedstawiają Emanuela Pusłowskiego (12 zdjęć) i należą do zbiorów specjalnych PAU i PAN w Krakowie. Co ciekawe, zostały zakupione w 1961 r. w antykwariacie „Dom Książki” w Krakowie. Pozostałych 5 zdjęć ukazuje pałac Wandalina Pusłowskiego na Mereczowszczyźnie, pałac w Krakowie, uczestników powstania styczniowego (w tym Adama Tytusa Pusłowskiego) oraz Figurę Matki Boskiej na pamiątkę Julii i Franciszka Ksawerego Pusłowskiego, syna Wojciecha, znajdującą się na dziedzińcu domu nr 617 przy ul. Daniłowiczowskiej w Warszawie (*Federacja*).

Wśród grafik w zbiorach Biblioteki Narodowej jest drzeworyt Franciszka Tegazza – portret Franciszka Ksawerego Pusłowskiego, syna Wojciecha, wykonany około 1874 r. W Muzeum Narodowym znajduje się natomiast litografia Napoleona Ordy *Mereczowszczyzna* z 1875 r., przedstawiająca pałac Wandalina Pusłowskiego oraz dom, w którym urodził się Tadeusz Kościuszko (*Federacja*).

Z obiektów cyfrowych wymienić można 3 partytury muzyczne. Jedną z nich jest *Impresja deszczowa na chór, solo, mezzosopran i fortepian* autorstwa Bernardina Rizziego ze słowami Ksawerego Pusłowskiego, syna Zygmunta. Ponadto 2 egzemplarze partytury polonezów i ma-

zurków skomponowanych przez Karola Kurpińskiego, wydanej około 1821 r. z dedykacją dla Genowefy Pusłowskiej (*Federacja*).

Dokumentami nienależącymi bezpośrednio do spuścizny archiwalnej Pusłowskich, lecz świadczącymi o ich dziedzictwie, są także 4 numery czasopisma *Kresy Wschodnie*, wydane w 1928 r. w Grodnie, których redaktorem był Witold Pusłowski (*Federacja*).

Na podstawie analizy zdigitalizowanych obiektów w polskich bibliotekach cyfrowych można stwierdzić, że pomimo zgromadzenia części spuścizny w Archiwum Pusłowskich, pozostała część, znajdująca się w innych instytucjach w Polsce, jest rozproszona.

Spuścizna archiwalna Pusłowskich na Białorusi i Litwie

Dawne terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów obejmowało obecne tereny Białorusi, części Estonii, Litwy, Łotwy, obwodu kaliningradzkiego, Polski oraz Ukrainy. Pusłowscy posiadali liczne majątki, większość na terenie dzisiejszej Białorusi (np. gniazdo rodowe Pieski, Albertyn, Chomsk, Michalin) oraz na Litwie (np. Tauroginie, Syrwidzie, Kuczkuryszki pod Wilnem – obecnie jedna z dzielnic miasta) (Samusik K., Samusik J., 2008, s. 18; Samusik K., Samusik J., 2011, s. 34; *Wilno*). Z tego względu poszukiwania spuścizny Pusłowskich za granicą ograniczono do tych dwóch krajów.

Informacji o materiałach archiwalnych, zwłaszcza rękopisach, poszukiwano w katalogach elektronicznych bibliotek zagranicznych oraz w bibliotekach cyfrowych. Zidentyfikowano 20 obiektów związanych z Pusłowskimi, opisanych w katalogach bądź zdigitalizowanych i dostępnych online. Obiekty te znajdują się w:

- Białoruskiej Bibliotece Narodowej w Mińsku;
- Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie;
- Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego;
- Wileńskiej Galerii Obrazów;
- Litewskiej Bibliotece Narodowej im. Marcina Mażwidasa w Wilnie (*E-paveldas*; *Electronic*; *Lietuvos mokslų*; *Lietuvos Nationaline*).

Jeżeli chodzi o spuściznę archiwalną, większość dokumentów znaleziono w zbiorach litewskich (23); to 1 litografia i 22 rękopisy. Przeszukując katalogi bibliotek, natrafiono na odnośniki do zdigitalizowanych dokumentów umieszczonych w bazie *E-paveldas*. Litewskie słowo *paveldas* w wolnym tłumaczeniu oznacza dziedzictwo, spuściznę, spadek, schedę, dlatego też nazwę bazy można rozumieć

jako e-dziedzictwo lub e-spuściznę (*LietPol*). Baza ta jest specyficzną biblioteką cyfrową, gromadzącą zdigitalizowane materiały nie tylko z bibliotek, ale także z muzeów i archiwów. Warto zwrócić uwagę, że poza dokumentami rękopiśmiennymi, starodrukami, czasopismami, mapami, obrazami, zdjęciami rzeźb, naczyń, numizmatyki oraz mebli, znajdują się tam również nagrania z płyt winylowych z lat 1907–1993, pochodzące z różnych krajów. Zgodnie z założeniem twórców *E-paveldas* ma być zintegrowaną bazą zawierającą litewskie dziedzictwo kulturowe – zdigitalizowane i dostępne w środowisku wirtualnym³. Serwis, dostępny w językach litewskim i angielskim, zawiera zdigitalizowane materiały w językach litewskim, polskim, białoruskim oraz łaćńskim (*E-paveldas*).

W *E-paveldas* jest 20 obiektów związanych z rodem Pusłowskich. Jednostkowy okaz stanowi litografia przechowywana w Wileńskiej Gallerii Obrazów. To papier firmowy z uznawanej za zabytek techniki Fabryki Papieru w Kuczkuryszkach. U góry strony jest winieta z ilustracją papirni, reszta strony jest niezapisana (*E-paveldas; Wilno*).

W bazie jest również 16 zdigitalizowanych rękopisów dotyczących Stefana Pusłowskiego, Wojciecha Pusłowskiego i kapituły wileńskiej. Większość znajduje się w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk. Stefan był bratem Wojciecha i przeorem zakonu kartuzów, w którym pełnił funkcję skarbnika. Wojciech zawierał z kapitułą kontrakty, co później wpłynęło negatywnie na jego wizerunek⁴. Dokumentacja funduszów kapituły wileńskiej obejmuje kontrakty, dzierżawy ziem oraz raporty finansowe, np. dokumenty dotyczące kontraktu Wojciecha z kapitułą wileńską na karczmy z lat 1825–1836, raporty Stefana oraz potwierdzenia przyjęcia podatków z nieruchomości na rzecz kapituły z początku XIX w. (*E-paveldas*).

³ Serwis *E-paveldas* jest połączeniem założeń kilku projektów, m.in. „Rozwoju Wirtualnego Systemu Elektronicznego Dziedzictwa” (ang. *Development of the Virtual Electronic Heritage System*), na który Litewska Biblioteka Narodowa otrzymała wsparcie finansowe z Unii Europejskiej w kwocie ponad 12 000 000 euro. Projekt działał w ramach programu operacyjnego „Kultura litewska w społeczeństwie informacyjnym” (ang. *Lithuanian culture in the information society*). Pierwszy etap projektu był realizowany w latach 2005–2008. Wdrożono wówczas zintegrowaną bazę i utworzono serwis *E-paveldas*. Obecnie w bazie znajduje się ponad 2 000 000 stron zdigitalizowanych dokumentów z archiwów, bibliotek i muzeów, ponad 17 000 obrazów oraz 11 000 nagrań muzycznych. Baza wciąż się rozwija, a jej zasoby są powiększane (*E-paveldas*).

⁴ Wojciech Pusłowski dorobił się fortuny, a jedna z plotek głosiła, że miał spieniężyć srebra kartuzów z Berezy, otrzymane od brata, Stefana (Rostworowski E., 1986a, s. 400).

Inne zdigitalizowane obiekty znajdują się w Litewskiej Bibliotece Narodowej, w Historycznej Kolekcji Aktów. Są to trzy dokumenty związane z osobą Onufrego Pusłowskiego, kolejnego brata Wojciecha, który przed rozbiorem był szambelanem Stanisława Augusta Poniatowskiego (*Archiwum Pusłowskich*, przyb. 231/99). Dokumenty przechowywane w Litewskiej Bibliotece Narodowej odnoszą się jednak do lat 1803–1836. Jest to typowa dokumentacja finansowo-majątkowa: skarga Onufrego w sprawie dóbr Łotwicze oraz list Ksawerego do zarządcy majątku (*E-paveldas*).

W katalogu Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego znaleziono 3 jednostki związane z Wojciechem Pusłowskim oraz jego synami, Tytusem i Wandalinem, przy czym wszystkie zawierają korespondencję. Najstarsze listy pochodzą z lat 1808–1809 i są autorstwa Wojciecha Pusłowskiego, który w tym czasie pełnił funkcję marszałka powiatu słonimskiego. Kolejny – list Afanasija Iwanowicza w sprawie kar za udział w powstaniu listopadowym – jest datowany na 31 marca 1832 r. Wojciech i Tytus są wymienieni jako słowa kluczowe listu, co oznacza prawdopodobnie, iż dotyczy on konsekwencji udziału Tytusa w powstaniu listopadowym jako naczelnika powiatu pińskiego oraz wynikających z tego problemów Wojciecha. W Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego przechowywane są również listy Wandalina.

Katalog elektroniczny Białoruskiej Biblioteki Narodowej w Mińsku podaje informację o jednym dokumencie rękopiśmiennym związanym z Pusłowskimi. Być może jest to efekt niedostatecznych kompetencji językowych autorki artykułu lub braku informacji o wszystkich archiwaliach w bazie elektronicznej. Znaleziony rękopis dotyczy gospodarstwa Wojciecha Pusłowskiego, syna Franciszka (*Electronic*).

Zgłębiając temat spuścizny po rodzinie Pusłowskich, przeszukano także serwisy internetowe związane z szeroko pojętą tematyką byłych wschodnich ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów, nazywanych Kresami Wschodnimi. W jednym z nich, *Radzima.org. Zabytki i atrakcje Białorusi, Litwy i Podlasia*, zamieszczono zdjęcie rękopisu poświadczające, iż przodek obecnego właściciela rękopisu, Michał Kosztelak, pracował dla hrabiego Pusłowskiego jako ogrodnik w Albertynie. Dokument spisano 16 kwietnia 1882 r., nie podano natomiast daty zamieszczenia zdjęcia w serwisie (*Radzima*). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na zjawisko często pomijane przez badaczy – część dokumentów archiwalnych nie znajduje się w instytucjach, takich jak archiwa, biblioteki czy muzea, lecz jest własnością prywatną, tworzy niepaństwowy i nieewidencjonowany zasób prywatny (Robótka, 2002, s. 74).

Spuścizna w szerokim ujęciu na Białorusi, Litwie oraz w Polsce

Choć nie jest to główny temat pracy, warto spojrzeć na spuściznę Pusłowskich z szerszej perspektywy. Poznanie historii właścicieli danej spuścizny pozwala na jej lepsze opracowanie. Badając spuściznę archiwalną, bierze się pod uwagę dokumenty rękopiśmienne i inne archiwalia, zaś w potocznym ujęciu spuścizna jest pojęciem bardzo szerokim. Jeśli chciałoby się wziąć pod uwagę wszystko, co pozostało po Pusłowskich, powstałaby długa lista budynków, które należały do poszczególnych członków rodu. Część z nich wznoszono lub remontowano i stawały się własnością rodziny, jak choćby pałac w Czarkowach, inne finansowano w ramach działalności filantropijnej, np. kościół św. Michała Archanioła na warszawskim Mokotowie.

Z dóbr ziemskich i budowli po Pusłowskich pozostały pałace na terenie dzisiejszej Białorusi (Pieski, Albertyn, Kossów Poleski – remontowany od 2007 r.) (*Radzima*; Samusik K., Samusik J., 2008, s. 20; Samusik K., Samusik J., 2011, s. 36), domy, kamienice, pałac w Warszawie po Franciszku Ksawerym (Królikarnia – obecnie Muzeum Rzeźby im. Xawerego Dunikowskiego; Instytut Moralnie Zaniedbanych Dzieci na ul. Puławskiej 97 – obecnie Młodzieżowy Dom Kultury „Mokotów”; kamienica przy Alejach Ujazdowskich 26) (Konarski, 1986, s. 417–418; *Królikarnia; Młodzieżowy; Polska*) oraz dom na Mokotowie po Władysławie, synu Franciszka (dom na ulicy Tenisowej 7) (Szkłarska-Lohmannowa, 1986, s. 423). Warto wspomnieć, że Franciszek Ksawery, syn Wojciecha, był właścicielem części Mokotowa, od której powstała nazwa dzielnicy – Ksawerów (Konarski, 1986, s. 418). W Krakowie pozostał dom przy ulicy Westerplatte 10, gdzie obecnie mieści się Instytut Muzykologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jak wspomniano wcześniej, pałac w Czarkowach spłonął w czasie I wojny światowej i nie został odbudowany (*Instytut*; Rostworowska, 1998, s. 106).

Poza dobrami majątkowymi po Pusłowskich pozostały liczne dzieła sztuki oraz przedmioty codziennego użytku. Jako pierwszy kolekcjonował je Wojciech, następnie jego synowie oraz przede wszystkim wnuk Zygmunt. Część obrazów kupowano, inne zamawiano lub otrzymywano od artystów, których Pusłowscy byli mecenasami. Wśród obrazów, które należały do kolekcji Pusłowskich, warto wymienić *Rzeź niewiniątek* Lucasa Cranacha (obecnie Muzeum Narodowe w Warszawie) i *Świętą Rodzinę* Lorenza Lotta (obecnie Muzeum Książąt Czartoryskich; wystawiana w Europeanum) (*Muzeum Narodowe w Krakowie; Muzeum Narodowe w Warszawie*). W Galerii Sztuki Polskiej XIX w. w Sukiennicach (oddział Muzeum Narodowego w Krakowie) znajduje się portret Piotra

Moszyńskiego pędzla Jana Matejki. Pozostałe dzieła sztuki, księgozbiór, naczynia oraz meble i inne cenne przedmioty należą do Uniwersytetu Jagiellońskiego, głównie do Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na kolekcję składają się takie unikatki, jak: *Wenus z Amorem* Jana Massysa, *Duch ojca ukazujący się Hamletowi* Eugène'a Delacroix oraz makaty wykonane w czasach Ludwika XIV dla marszałka Francji, markiza de Créqui. W skład kolekcji wchodziły też obrazy przedstawiające Pusłowskich lub im dedykowane: autorstwa Jana Matejki (portret Marii), Olgi Boznańskiej (portret Zygmunta i Ksawerego, autoportret z dedykacją dla Zygmunta), Jacka Malczewskiego (Piotr Moszyński przedstawiony na obrazie *Sybirak*, supraporty *Rusalki* do domu w Krakowie, autoportret z dedykacją dla Zygmunta), Józefa Mehoffera (portret Marii, szkice *Pałac w Czarkowach*), Bogusława Adamowicza (portret-miniatura Marii). To tylko niewielka część obrazów, które Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego zyskało z kolekcji Pusłowskich. W zbiorach Muzeum znajdują się ponadto przedmioty codziennego użytku, w tym fajanse, meble oraz serwisy porcelanowe i szklane (Frontczak, 2009; Frontczak i in., 2014; Jasińska, 2003; Rostworowski E., 1986a, s. 403–405).

Jeżeli chodzi o dzieła sztuki znalezione za granicą, w bazie *E-paveldas* umieszczone są dwa obiekty związane z Pusłowskimi. To obrazy pędzla Walentego Wańkowicza – akwarela i olej na płótnie. Oba przedstawiają Wojciecha Pusłowskiego z Orderem Świętej Anny I klasy (*Electronic*).

Wnioski i możliwości dalszych badań

Przeprowadzone badania nie dają możliwości sformułowania wniosków odnoszących się do całości spuścizny Pusłowskich, gdyż były niepełne. Miały raczej wykazać istnienie rękopiśmiennej spuścizny rodziny w Polsce i za granicą oraz konieczność dalszych badań. Na podstawie wstępnych hipotez można podjąć badania międzynarodowe, porównując omawianą spuściznę w Polsce i za granicą. Powszechne zjawisko rozproszenia spuścizn w Polsce dotyczy tylko w niewielkim stopniu spuścizny tego rodzaju, która jest zgromadzona w jednej instytucji. Za granicą brak wydzielonego zbioru materiałów archiwalnych; spuścizna jest rozproszona. Wśród obecnych właścicieli spuścizny Pusłowskich w Polsce można wymienić Bibliotekę Jagiellońską – wydzielona część materiałów archiwalnych tworzy Archiwum Pusłowskich. Spuścizna rozproszona w Polsce przechowywana jest głównie w Bibliotece Narodowej, Bibliotece PAN i PAU w Krakowie oraz w innych bibliotekach i muzeach. Za

granicą rękopisy Pusłowskich są rozproszone, wchodzą w skład innych zbiorów archiwalnych, należących do białoruskich i litewskich bibliotek i muzeów. Istnieje prawdopodobieństwo, że część spuścizny w Polsce i za granicą znajduje się w rękach prywatnych, w związku z czym jest nieewidencjonowana. W Polsce występuje różnorodna dokumentacja – zarówno aktowa, jak i osobista, zaś za granicą przeważa dokumentacja finansowo-gospodarcza. Są to dość ogólne wnioski, oparte na niepełnej analizie, mają więc być raczej przyczynkiem do międzynarodowych badań spuścizny Pusłowskich na terenie Białorusi, Litwy i Polski. Warto byłoby również zbadać wątek francuski w rodzinie, związany z majątkiem Margaux oraz Pusłowskimi mieszkającymi w Paryżu, w tym życie na emigracji Tytusa Pusłowskiego oraz młodość Franciszka i Zygmunta Pusłowskich.

Literatura

- Archiwum podworskie. (1974). W: W. Maciejewska (red.), *Polski Słownik Archiwalny* (s. 20). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Archiwum Pusłowskich w Bibliotece Jagiellońskiej*. Przyb. 231/99–1271/99.
- Dambek, Z., Lijewska, E. (1999/2000). Nieznane listy Norwida do Julii Pusłowskiej, *Studia Norwidiana*, (17/18), 111–139.
- E-paveldas. Pobrane z: <http://www.epaveldas.lt/> (18.01.2016).
- Electronic resources catalog. National Library Of Belarus. Pobrane z: <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/resources/expandedsearch?classId=B33E739B22884D82AACAC24EBFB1DA89&submitR=reset&lang=en> (18.01.2016).
- Federacja Bibliotek Cyfrowych. Pobrane z: <http://fbc.pionier.net.pl> (27.11.2016).
- Frontczak, B. (2009). *Fajanse od XV wieku do 1914 roku w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, katalog*. T. 4. Kraków: Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Frontczak, B., Piechnik, I. (2014). *Arystokrata u wód, karlsbadzkie zakupy hrabiego Zygmunta Pusłowskiego, katalog wystawy Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Instytut Muzykologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pobrane z: <http://www.muzykologia.uj.edu.pl/> (18.01.2016).
- Inwentarz Archiwum Pusłowskich* (1999). Biblioteka Jagiellońska.
- Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa. Pobrane z: <http://jbc.bj.uj.edu.pl/> (27.11.2016).
- Jasińska, A. (2003). *Malarstwo obce w zbiorach Collegium Maius, katalog*. T. 2. Kraków: Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Kolankowski, Z. (1972). Granice spuścizny archiwalnej. *Archeion*, 57, 53–73.
- Konarski, S. (1986). Puśłowski Franciszek Ksawery. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 29/1 (s. 417–418). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Królikarnia. Pobrane z: <http://www.krolikarnia.mnw.art.pl/> (18.01.2016).
- LietPol, słownik litewsko-polski i polsko-litewski. Pobrane z: <http://www.lietpol.eu/pl/> (18.01.2016).
- Lietuvos mokslų akademijos. Vrublevskių biblioteka. Pobrane z: <http://www.mab.lt/> (18.01.2016).
- Lietuvos Nationaline Martyno Mazvydo Biblioteka. Pobrane z: <http://www.lnb.lt/> (18.01.2016).
- Matejko, J., Świątek, A. (oprac.). (2006/2007). „Robisz mi pan Hrabia przykrość wielką” : korespondencja Jana Matejki z hrabią Piotrem Moszyńskim i córką jego Marią Puśłowską. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 56/57, 121–131.
- Młodzieżowy Dom Kultury Mokotów. Pobrane z: <http://mdk-mokotow.pl/> (18.01.2016).
- Muzeum Narodowe w Krakowie. Pobrane z: <http://mnk.pl/> (18.01.2016).
- Muzeum Narodowe w Warszawie, Cyfrowe Muzeum. Pobrane z: <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/> (18.01.2016).
- Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius. Pobrane z: <http://www.maius.uj.edu.pl/> (18.01.2016).
- Oettingen, U. (2005). Franciszek Ksawery Puśłowski w służbie wojskowo-dyplomatycznej w latach 1918–1924. *Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, (23), 103–122.
- Oettingen, U. (2008). Puśłowscy w Czarkowach 1870–1914. W: Z. Głębiowska, A. Koprucki (red.), *Studia nad ziemiaństwem w XIX i XX wieku*. (s. 271–303). Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.
- Polska niezwykła.pl. Pobrane z: <http://www.polskaniezwykla.pl/> (18.01.2016).
- Puśłowski, J., Pietrzyk, Z. (oprac.). (2002). Diariusz Jakuba Puśłowskiego z lat 1611–1625. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, (1/2), 119–130.
- Radzima. Pobrane z: <http://radzima.org/> (18.01.2016).
- Robótko, H. (2002). *Wprowadzenie do archiwistyki*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Rostworowska, M. (1998). *Czas nie stracony: życie i dzieło Xawerego Puśłowskiego*. Warszawa: Terra Nova.
- Rostworowski, E. (1986a). *Popioły i korzenie: szkice rodzinne i historyczne*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Rostworowski, E. (1986b). Puśłowski Wojciech. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 29/1 (s. 423–427). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Rostworowski, E. (1986c). Pusłowski Zygmunt. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 29/1 (s. 427–429). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rostworowski, M. (1986). Pusłowski Franciszek Ksawery. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 29/1 (s. 418–421). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Samusik, K., Samusik, J. (2008). Albertyn hrabiów Pusłowskich. *Spotkania z Zabytkami*, 32(12), 18–20.
- Samusik, K., Samusik, J. (2011). Siedziba hrabiów Pusłowskich w Pieskach. *Spotkania z Zabytkami*, 35(1/2), 34–36.
- Spuścizna. W: *Słownik Języka Polskiego PWN*. Pobrane z: <http://sjp.pwn.pl/szukaj/spu%C5%9Bczna.html> (18.01.2016).
- Szklarska-Lohmannowa, A. (1986). Pusłowski Władysław. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 29/1 (s. 422–423). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Trynkowski, L. (1834). *Mowa na uczczenie Ś.P. Wojciecha Pusłowskiego*. Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego.
- Wilno – oficjalna strona turystyki. Pobrane z: <http://www.vilnius-tourism.lt/pl/> (18.01.2016).

Izabela Zlot

Institute of Information and Library Science
Faculty of Management and Social Communication
Jagiellonian University in Kraków
e-mail: izabela.zlot@doctoral.uj.edu.pl

“The Legacy of Polish–Lithuanian Commonwealth” Polish, Lithuanian and Belorussian Legacy Remain after Family Puslovski

Abstract: The aim of this work is to show and compare manuscripts and manuscript’s archives, which create a legacy left after a noble family Puslovski. The family settled and resided on territory of The Grand Duchy of Lithuania in time of union in The Polish–Lithuanian Commonwealth, called also Republic of Both Nations. Puslovski family had their manors on a territory of present Lithuania and Belarus since 16th century. Since 18th century they had manors on polish territory, which was partitioned by Austria, Kingdom of Prussia and Russian Empire. Using international librarianship assumptions family papers in Poland and abroad are showed. Family papers in Poland are showed and based on an analyse of manuscript’s archive and its register, which is located in Jagiellonian Library, and also based on a retrieval of Polish digital libraries. An analyse of Belorussian and Lithuanian electronic catalogues

and digital objects found in digital libraries may show part of family papers abroad. Additionally a broadest sense of legacy was mentioned, so examples of manors and chattel. In conclusion institution owning Puslovski legacy was correlated. Information sources from abroad, where documents may be located, were specified. The example is Lithuanian base E-paveldas. It is allowed to delineated Puslovski legacy condition in Poland and abroad. In conclusion next part of international study was appointed.

Keywords: The Grand Duchy of Lithuania. Jagiellonian Library. Lithuanian nobles. Manuscripts. Noble private papers. Puslovski archive